

Univerzita Palackého v Olomouci

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

Bakalářská práce

Postava tuláka v české romantické a realistické tvorbě 19. století

**The character of tramp in the Czech romantic and realistic literature
of 19th century**

Vypracovala: Hana Pařízková

Vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubíček, Ph.D.

Datum vyhotovení: červen 2014

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem uvedenou práci vypracovala samostatně pod vedením Mgr. Daniela Jakubíčka, Ph.D. S využitím uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne25. června 2014.....

Hana Pařízková

Anotace

Jméno a příjmení: Hana Pařízková

Katedra: Katedra českého jazyka a literatury

Vedoucí práce: Mgr. Daniel Jakubiček, Ph.D.

Rok obhajoby: 2014

Název v angličtině: The character of tramp in the Czech romantic and realistic literature of 19 th century

Anotace práce: Cílem této práce je najít v české literatuře taková díla, která zobrazují motivy tuláků či poutníků v konkrétním 19. století, ale i v celkové časové linii a s přihlédnutím k tvorbě světových autorů. Zaměřit se na definici slova poutník a tulák. Najít rozdílné chápání obou těchto na první pohled stejných typů postav lidskou společností. Popsat důvody vedoucí k tuláckému způsobu života, jejich rozdílné charakterové vlastnosti. Soustředit pozornost na to, jakým způsobem je zobrazen tulák nejdříve v romantické tvorbě a později v tvorbě realistické. Pokusit se najít vzájemné odlišnosti, případně najít to, co mají tyto postavy společné. Využít k této analýze konkrétní díla, typická pro jednotlivé umělecké směry, která zobrazují různé podoby tuláctví.

Klíčová slova: tulák, poutník, literární tulák, romantický tulák, realistický tulák, příčiny tuláctví a poutnictví

Anotace v angličtině: The aim of this work is found in Czech literature such works, depicting motifs of tramps or pilgrims, especially in the 19th century, but also in total time line and with regard to the creation of world authors. To focus on the definition of the word a pilgrim and a tramp. To find a different understanding from human society of both of these words, which are at first glance, the same types of characters. Describe the reasons leading to such a way of life, their different character traits. To focus attention how it is tramp described as the first in a romantic creation, and later in creating realistic. To try to find a mutual differences, or to find, what is common for the both from them. Used for the analysis of specific works, that are typical of the artistic styles that show various forms of vagrancy.

Klíčová slova v angličtině: a tramp, a wanderer, a literary tramp, a romantic tramp, a realistic tramp, causes of vagrancy and pilgrimage

Rozsah práce: 42 stran

Jazyk práce: český jazyk

Cenu má pouze cesta. Pouze ona trvá, kdežto cíl je iluze poutníka, kráčejíciho od hřebene k hřebeni, jako by smysl byl v dosaženém cíli. A právě tak nemůžeš pokročit, pokud nepřijmeš, co je. Z čeho ustavičně vycházíš. A v odpočinek nevěřím. Neboť drásá-li člověka nějaký rozpor, není správné volit nejistý a nehodnotný klid za cenu slepého přijetí jednoho ze dvou prvků rozporu. Vyhýbá se snad cedr větru? Co by tím získal? Vítr ho drásá, ale i otužuje. Kdo by dokázal oddělit dobré od zlého, byl by věru moudrý. Hledáš, jaký dát životu smysl, ale smyslem je především stát se sám sebou, a ne pominout rozpor a tak dosáhnout ubohého klidu. A když tě něco drásá a staví se ti na odpor, dopřej si volnost růstu, neboť to zapouštíš kořeny a proměňuješ se. Buď blahoslavena ta otevřená rána, z níž se zrodíš: vždyť žádná pravda se neukazuje a není k dosažení v tom, co je zjevné. A pravdy, jež se ti nabízejí, jsou určeny jen k pohodlí a podobají se práškům na spaní.

Antoine de Saint-Exupéry (Citadela)

Mnohokrát děkuji panu Mgr. Danielu Jakubíčkov, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce a také za podnětné a cenné rady, které mi pomohly nejen práci napsat, ale také se v ní neztratit.

Obsah

1. Úvod.....	7
1.1. Obecná definice tuláka a poutníka.....	7
1.2. Tulák v literatuře.....	9
2. Tulák v české romantické próze	14
2.1. Romantismus	14
2.2. Charakteristika romantického hrdiny.....	16
2.3. Obrazy tuláků v české romantické tvorbě.....	17
3. Tulák v české realistické próze.....	25
3.1. Realismus	25
3.2. Charakteristika realistického hrdiny.....	28
3.3. Obrazy tuláků v české realistické tvorbě.....	29
4. Závěr.....	38
5. Použité zdroje.....	40

1. Úvod

1.1. Obecná definice tuláka a poutníka

Život prostých tuláků a poutníků byl často inspirací pro mnohé autory již od nepaměti. S jejich postavami se můžeme setkat už ve starověké literatuře, stejně tak v literatuře současné. Slova „tulák“ a „poutník“ jsou vnímána společností jako synonyma pro člověka, který tráví převážnou část svého života na cestách. Tyto osoby navzájem spojuje několik skutečností, jako například zdolávání cesty plné překážek, setkávání se s novými lidmi, prožívání nepředvídatelných událostí, ale také sdílení samoty, rozjímání a zkoumání sebe samotného. Mohou putovat za nějakým cílem, kterým se může stát jakákoli věc, skutek či místo. A nebo také putují bezcíleně, pouze pro nové poznatky, vědomosti a proto, aby si udělali nový obrázek o tomto nekonečném světě.

V období romantismu se vyskytuje dokonce dvojí pojetí tuláka, který je nejčastěji ztvárněn postavami nemajetných lidí; trhanů, vojáků, řemeslníků hledajících práci, komediantů, cikánů a jiných, společensky bezvýznamných jedinců pocházejících z nejnižších sociálních vrstev. V anarchistické generaci spisovatelů je tulák zobrazen ve viditelném protikladu s měšťáky, či samotné přírody a města. Vznikají dva typy tuláků do značné míry určené motivací tuláctví. Je to tulák „bosák“ a tulák „bohém“. Motivy „bosácké“ varianty tuláckého žánru je deziluze, vyžděněctví, motiv deklasovanosti, kteří jsou k tuláctví spíše dohnáni společností. Ve variantě „bohémské“ se mnohem více vyskytují tuláci ze založení (nomádi), kteří si tuto cestu života vybírají z vlastní vůle.¹

V chápání podstaty tuláka a poutníka je patrnější rozdíl. Tulák "žije na zastávce", každou situaci chápe jako útulek, který brzo opustí. Pro tuláka i poutníka je život změnou a pohybem, ale změnou vnímanou odlišně. Tulák neví, kam se dostane, ale toto nevědění ho příliš netrápí. Pohyb je pro něho důležitější než cíl. Ne z cíle, ale ze sebe samé čerpá potulka smysl. Starost o dlouhodobý cíl by byla ztrátou času, mapy se mění den ze dne. Naplánovat lze trasu na dnešek nebo zítřek. Poutník jde po přímce, cesty tuláka jsou zakroucené, propletené, zamotané.²

Co udržuje tuláka v pohybu? Nenaplněná touha. Monotónnost potulky je neplánovaným

¹ ŘEČÍNSKÁ, D. *Typologická příbuznost Haškova Švejka a Hrabalova strýce Pepina*, Pardubice, 2007, 68 s. Diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Pardubice na katedře historických věd. Vedoucí diplomové práce PhDr. Ivo Říha

² BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. [online]. [cit. 2014-05-13]. Dostupné z: <http://www.klubslunicko.cz/slunce/bauman.htm>

efektem vášnivě, stálé honby za změnou. Žádná ze zastávek nesplňuje očekávání, žádná nemůže nahradit vábivé přísliby jiných míst. Tulák ví, od čeho prchá. Jen mlhavě ví, za čím jde.³

To vše ale nelogicky zvyšuje půvab a přitažlivost každé zastávky. Naproti tomu silným motivem poutníků byla velká touha po vlastní proměně, ke které pouť může dát podněty. Odchod z domova, spojený s tělesným a duševním vypětím, vytrhuje člověka z jeho intimního prostředí a starých zvyků, a tím podněcuje ke změně osobního života. V křesťanských dějinách byli poutníci obecně považováni za zbožné lidi, ve škále této ctnosti následovali hned za mučedníky a mnichy. Oblíbenými poutními místy býval Jeruzalém a Řím. V prvních stoletích bylo poutnictví dobrovolnou a soukromou záležitostí zpravidla bohatších lidí, kteří si to mohli dovolit. Změna nastává v 6. stol. s působením iroskotských misionářů putujících Evropou. Ti začali ukládat pouť jako pokání za některé hříchy. Postupem času se pokání stalo častým motivem putování.⁴ Nešlo tedy o potulování se bez povznášejícího cíle, nýbrž o putování účelové, s konkrétním cílem každého jednotlivce.

Nesmíme ale také zapomenout, že my všichni jsme tuláky ve vlastních životech. Moudří lidé popisují samotný život člověka jako cestu, básníci mluví o životní pouti, o nějakém cílevědomém člověku říkáme, že jde rozhodně za svým cílem. Zdá se, že být na cestě, pohybovat se určitým směrem v duchovním a třeba i fyzickém smyslu je opravdu takřka synonymem slova „žít“.

³ BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. [online]. [cit. 2014-05-13]. Dostupné z: <http://www.klubslunicko.cz/slunce/bauman.htm>

⁴ BÍM, Jan. *Putování, poutnictví a poutníci*. [online]. [cit. 2014-05-13]. Dostupné z: <http://www.ultreia.cz/svatojabuska>

1.2. Tulák v literatuře

Příběh tuláka hledajícího věčný život můžeme nalézt už v nejstarších literárních památkách, jako je například **Epos o Gilgamešovi**, kde si hlavní hrdina uvědomuje pomíjivost lidského života a tak se vydává na pout', aby bojoval se zákony přírody a pokusil se vyhrát nad nevyhnutelností lidského osudu. Během své pouti vykoná pro svůj lid mnoho užitečného, a když se chvíli před smrtí ocitne na dosah květině, jejíž zázračné účinky způsobují nesmrtelnost, odnese mu ji had, a tak je i král Gilgameš odsouzen zemřít jako ostatní lidé. Avšak jeho dobré skutky zůstávají mezi lidmi nezapomenuty a jeho jméno se tak nakonec stává skutečně nesmrtelným.

V době renesance vzniklo zajímavé dílo slavného italského autora Dante Alighieriho **Božská komedie**. Toto alegorické dílo představuje pout' zběsilé duše po záhrobí (pekla, očistci a ráji), která se snaží najít nejčistší podobu lásky a porozumění k světu samotnému. V těchto často filozofických debatách formuluje Dante své názory na problémy jeho doby, ale i na základní otázky lidského života.

Zajímavé je, že toto dílo se stalo později inspirací českému spisovateli Janu Kollárovi pro jeho báseň **Slávy dcera**, kde hlavní postavou je básníková milenka Mína, kterou autor přirovnává k dceři mýtické bohyně Slávy, zosobňující slovanstvo a jeho budoucnost. I v její postavě můžeme vidět poutníka putujícího s několika průvodci po slovanských zemích a ukazující jejich krásu.

„Nově nyní básník ztotožnil tuto „Slávy dceru“ se svou milenkou a milovanou ženu proměnil v bohyni s pozemskou podobou, nově vyjádřil její ideální dokonalost jako souhrn nejlepších tělesných a duševních vlastností Slovanů a do její existence vložil motiv náhrady pro současný slovanský svět za to, co ztratilo a utrpělo Slovanstvo minulé, nově i sebe představil tím, že se jeho milostné nadšení, toužení, žal, jeho „sladká služba“ současně stávají také vyjádřením citů a závazků vlasteneckých.“⁵

Do období evropské renesance patří i celosvětově uznávané dílo **Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha**, slavného španělského autora Miguela de Cervantese. Chudý rytíř představuje typ tuláka ztraceného ve vlastním fiktivním světě, ve kterém se ocitl vlivem čtení rytířských románů a rozhodne se stát potulným rytířem, který vzkřísí zašlou slávu rytířského stavu. Některé prvky této knihy se přenesly i do samotného jazyka a staly se ustálenými slovními obraty. Označení „Don Kichot“ se vžilo pro lidi, kteří se, podobně jako tento rytíř,

⁵ OTRUBA, Mojmir. *Doslov*. In: KOLLÁR, Jan. *Slávy dcera*. Praha: Odeon, 1971, s.261

snaží dosáhnout nemožného, věčně sní a nedívají se na realitu. Jako "boj s větrnými mlýny" se pak označuje zbytečná snaha, nerovný boj nebo boj s fiktivním nepřítelem.⁶

Netradičním způsobem je zachycen pohled na svět a společnost kritickými očima českého myslitele Jana Ámose Komenského v **Labyrintu světa a ráji srdce** popisující pouť mladého člověka městem, které představuje ale celý svět, člověka hledajícího své místo v lidské společnosti. Autor se sám ztotožňuje s nezkušeným hrdinou. Hned na začátku jeho pouti se k mladíkovi přidávají dva průvodci: Mámení Mámil a Vševěd Všudybud. Zpočátku by se mohlo zdát, že to je pro Poutníka výhra mít zkušené průvodce. Jenže opak je pravdou. Jeho průvodci mu nasazují uzdu "všetečnosti" a brýle "mámení", což mělo Poutníkovi zkreslit celkové vnímání světa. Mladík se však nenechá zmást a díky špatně nasazeným „ružovým“ brýlím vidí každou věc dvojím způsobem: klamným i skutečným, a tak poznává pravou podobu světa. Nakonec se poutník rozhodne dále nedívat na faleš a klam společnosti a obrací se o pomoc k Bohu. S jeho pomocí pochopí, že pokud chce napravit svět, musí se nejdříve lidé zbavit svých chyb, a to především vlastním přičiněním. Hlavní myšlenkou je, aby si každý z nás uvědomil, že musí začít sám u sebe, změnit své jednání a pak lze čekat i lepší svět.

Toto dílo představuje morální apel na každého člověka, aby především jako lidská bytost pozoroval okolní svět a rozhodl se, po jaké cestě se tímto světem vydá. K této myšlence dojde i hlavní hrdina, který pochopí, že nemůže pro nápravu lidstva udělat více, než napravit sebe sama, o což se nakonec taky pokusí.

V **Labyrintu** je původní účel křesťanského putování – pouť ke svatému místu – nahrazen putováním skrze určité místo za účelem poznání a osvětlení, variace, která má své kořeny v antice.⁷

„Až natrápě a navrtě se dosti sám v sobě, na toto sem přišel, abych nejdříve všecky lidské věci, co jich pod sluncem jest, prohlédl, a teprv jedno s druhým rozumně srovnávaje, jistý sobě stav vyvolil a své sobě věci k užívání pokojného na světě života pěkně nějak spořádal. Načež čím sem myslil více, tím mi se ta cesta líbila lépe.“⁸

Z období francouzského osvícenství pochází Voltairův filozofický román **Candide aneb optimismus**, kde můžeme spatřit tuláka v postavě mladého chlapce, jenž byl vychováván filozofickým učitelem Panglosem. Tento chlapec se ocitne mimo domov a dostává se do absurdních situací, díky kterým postupně ztrácí svůj vrozený optimismus a začíná pochybovat

⁶ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*, [s.l.]: LEDA, 2001, Kapitola donquichot, s. 65

⁷ DOLEŽAL, Lubomír, *Studie z české literatury a poetiky*. Praha: Torst, 2008, s. 31

⁸ KOMENSKÝ, J. Á. *Labyrint světa a ráj srdce*, Praha: Kalich, 1948, s.22

o slovech svého učitele, které se mu v jednotlivých konkrétních situacích vybavují. Právě prostřednictvím jeho a ostatních postav autor zde sděluje vlastní filozofické názory. Dílo vzniklo jako satirická reakce na Leibnizovo učení o nejlepším možném světě.

„Tato slova povzbudila nové úvahy a Martin z toho vyvodil, že se člověk narodil proto, aby bud' žil v křečovitém neklidu, nebo v ospalé nudě. Candide s ním nesouhlasil, ale netvrdil nic. Panglos se přiznával, že vždycky strašně trpěl, ale když už jednou začal hlásat, že je všechno zařízeno nejlépe, hlásá prý to dál, i když tomu nevěří.“⁹

S postavou „ osamoceného tuláka“, který se ocitne proti své vůli sám na opuštěném ostrově potom, co ztroskotal na širém moři, se můžeme setkat v mystifikovaném příběhu Daniela Defoa **Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku**. V postavě hlavního hrdiny lze objevit prvky typické pro osvícenství. Robinson se snaží civilizovat tento ostrov, přetvořit jej k obrazu svému. Vše, co se děje kolem něj se snaží vysvětlit pomocí rozumu, všechny učiněné chyby přičítá sám sobě a hledá nová řešení, což jsou základní osvícenské myšlenky této filosofie, které se nám autor snaží předat prostřednictvím hlavního hrdiny.

Současníkem Daniela Defoa byl Jonathan Swift, v jehož díle **Gulliverovy cesty** najdeme postavu fiktivního tuláka kapitána Lemuela Gullivera, který putuje po imaginárních ostrovech a zemích. Fikci pravdivosti celého příběhu podtrhují mimo jiné i mapky, Gulliverův portrét a ich forma, ve které je toto dobrodružství vyprávěno. Tato satirická alegorie sloužila autorovi jako záminka ke kritice domácích poměrů a evropské kultury.¹⁰

V období romantismu George Gordon Byron, jeden z největších evropských básníků, proslulý nejen svými literárními díly, ale také skandálním osobním životem, napsal autobiografickou lyricko-epickou skladbu **Childe Haroldova pouť**. Hlavní hrdina, mladý anglický šlechtic a básník, nespokojený s vlastním prázdným životem a znechucený nastolenými společenskými poměry se stává „tulákem“ ve své vlasti, kde vládne pokrytectví, rozmařilost, nespravedlnost a sociální bída, a tak se rozhodnese vydat na pouť napříč Evropou, s cílem najít lepší, svobodnou a nezkaženou společnost. Dílo popisuje vášnivou touhu autora po svobodě, obdiv ke kráse přírody, k památným místům historie, ale také autorův vzdor proti nespravedlnosti a tyranii.

Romantický tulák zpodobněn tímto anglickým spisovatelem je charakterizován jeho

⁹ VOLTAIRE, Francois, Marie, Arouet. *Candide*. Praha: Nakladatelství XYZ, 2007, s. 199

¹⁰ NOVÁKOVÁ, Dana a kol. *Literární obsahy*. Praha: Regia, 1998, s. 69

světobolem, samotářstvím, znechuceností, které vyplývají z konfliktu s okolním světem a nenaplněné lásky.¹¹

Pohádkově zpracované téma tuláctví lze nalézt v knize francouzského autora Antoina de Saint Exupéryho **Malý princ**. Jde o půvabný filosofický příběh o malém chlapci, který opustil svůj svět, aby zjistil, co je pro něj nejdůležitější. Poměrně jednoduchý příběh konfrontuje dnešní svět lidí, s jejich typickou snahou o ovládnutí přírody, sklonami k materialismu a egocentrismu, a nesmyslným bojem s časem. Autor nám ukazuje prostřednictvím malého pohádkového chlapce bloudícího v nekonečném vesmíru jiný pohled na svět, kde hrají podstatnou roli morální hodnoty jako jsou například: přátelství, láska a vzájemná úcta. Postava „dětského tuláka“ má v sobě charakteristický rys vlastní všem malým dětem, a to konkrétně nezkaženost; čistotu dětské duše. V tomto střetu světů dětí a „dospěláků“ jde o jednoduchý návod, jak v moderní době lidé mohou žít, aniž by si vzájemně museli ubližovat.

„Pro mne ta nejkrásnější a nejsmutnější krajina na světě. Je stejná jako krajina na předcházející stránce, ale nakreslil jsem vám ji ještě jednou, abych vám ji dobře ukázal. Na tomto místě se malý princ na Zemi objevil a potom zmizel. Zadívejte se pozorně na tuto krajinu, abyste ji bezpečně poznali, budete-li jednoho dne cestovat v Africe na poušti. A půjdete-li náhodou tudy, snažně vás prosím, nespěchejte, postůjte chvíli přímo pod hvězdou! A přijde-li k vám pak dítě a bude se smát, bude mít zlaté vlásky a nebude odpovídat, když se ho budete ptát, snadno uhodnete, kdo to je. Buďte tak hodní a nenechte mě tak smutného: rychle mi napište, že se vrátil.“¹²

Ale i ve 20. století můžeme najít autory, kteří posílají své hrdiny ve svých příbězích na nebezpečné cesty nejen z důvodu hledání sebe sama, ale z daleko prostších pohnutek, jako je snaha o přežití v době hladovění, jak tomu je v díle Ernesta Hemingwaye **Stařec a moře**. Přestože se hlavní hrdina tohoto příběhu – rybář Santiago vrací nakonec bez úlovku z této cesty, není poražený. Autor ukazuje, že Santiago udělal vše pro to, čeho chtěl dosáhnout, tj. vyhrál svůj boj s rybou. Tento typ tuláka má lidem ukázat, že člověka je možno zničit, ale ne porazit. V poutavém příběhu lze spatřit boj člověka nejen proti přírodě, ale proti jakýmkoliv překážkám, které jej v životě mohou potkat. Hemingway poukazuje na to, že vytrvalost se vyplácí a také na to, že ať jsou okolnosti jakékoliv, člověk se nemá vzdávat. Tím možná nedosáhne vítězství, ale jeho lidská hrdost zůstane zachována. Dílo bylo právem oceněno

¹¹ KOBR, Jaroslav. *Vývoj světové literatury*. Praha: Orego, 2011, s. 93

¹² EXUPÉRY, A. de S. *Malý princ*. Praha: Albatros, 2010, s. 94

Nobelovou cenou.

Jedním z autorů, které nelze nezpomenout v souvislosti s motivem tuláctví ve světové literatuře je určitě Jack Kerouac pro jeho román **Na cestě**. Autor se rozhodl zachytit své bezprostřední zážitky a zkušenosti z cest po Americe, Mexiku a Evropě experimentální formou, kterou si sám později nazval "spontánní prózou". Kerouac zde popisuje i několik svých osamělých cest stopem napříč Severní Amerikou, většinou z jednoho pobřeží na druhé. Jednoduchým, ale absolutně autentickým způsobem líčí své dojmy z lidí, které potkává, myšlenky, které ho napadají apod. Autorovým přirozeným myšlenkovým sledem následuje uvědomění si mizérie a marnosti lidské existence vůbec. Pocit absurdity a zhnusení je tak silný, že je člověk nucen vyrazit na cestu, která ho ovšem nikdy nedovede k cíli. Sama se totiž stává cílem. V tomto díle je zachycen poutník, jenž se nemůže zastavit, je puzen stále dál, i když si uvědomuje, že to, co hledá, nenalezne.

2. Tulák v české romantické próze

2.1. Romantismus

Romantismus byl uměleckým a literárním směrem v 1. polovině 19. století. Pojmenování romantismus vychází ze slova román. Původně slovo romantický znamenalo románový a dobrodružný jako v románě, ale v dnešní době jej pojímáme jinak. Jednalo se o umění individualistické a subjektivistické, které reagovalo na několik revolucí, které byly v letech 1789, 1830 a 1848.

Romantismus si kladl za cíl originalitu, svobodnou hru imaginace a vytvoření umělého světa umění tvůrčí aktivitou. Absolutní tvůrčí svoboda umělce byla také charakteristická pro tento směr.

Romantikové se vyznačují všudypřítomným pocitem rozčarování mezi představami a skutečností v reálném světě. Základním konfliktem je také básnický vyjadřovaný protiklad „srdce a světa“, který můžeme nalézt zobrazený v různých podobách osobního rozčarování a zklamání, ve kterém se rýsuje téma rozporu na jedné straně mezi krásným osobním snem a na straně druhé lidským citem s nepřátelskou skutečností.

Bylo by nepřesné si myslet, že jediným českým romantickým literátem této doby byl Karel Hynek Mácha, známý především svou romantickou básní **Máj**, ve které se mu podařilo skloubit tři symboly, do nichž uzavřel svůj poměr k světu a k životu: symbol poutníka, symbol vězně a symbol země.¹³ Časté myšlenky objevující se v jeho tvorbě – úvahy o posmrtném životě, pocity nicoty, žárlivosti a vraždy, motiv poutníka, to vše vycházelo z Máchových vlastních prožitků. Básník nesmírně trpí poznáním, že jeho ideály se rozplývají, že jsou neuskutečnitelné ve společnosti, v níž žije.¹⁴ Karel Hynek Mácha řeší ve svých dílech pocit rozervanosti a světobolu, přičemž popírá lidské i boží řády. „*Pocit vlastního „odcizení“ světu a svého osobního osamocení v něm pak promítali do vypjatě individualistického gesta vzpoury proti existujícím pořádkům světa, plného zla, útlaku a ponižování.*“¹⁵ Tento rozpor mezi ideály a skutečností se nazývá byronismus podle G. G. Byrona. Přesto rozervanost a osamocenost Máchových postav je jiná než u typických postav byronských. „*Nejsou to hrdí jedinci, zneuznaní a pomstychtiví, patologicky vášniví, strhovaní k nenávisti a zločinu, nýbrž lidé vyvržení bez vlastní viny společností, která jim*

¹³ POLÁK, Josef, *Česká literatura 19.století*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 67

¹⁴ ČÁKA, Jan, *Poutník Mácha*, Praha: Albatros, 1975, s. 96

¹⁵ VLAŠIN, Štěpán, *Slovník literárních směrů a skupin*, Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 261

*podřala možnost plně a radostně žít, lhostejně je nechávat živořit, nebo se jim dokonce mstí za vlastní, na nich spáchané bezpráví.*¹⁶

Pravdou je, že se objevují také další autoři, v jejichž dílech můžeme nalézt romantické prvky. Například Josef Kajetán Tyl nachází ve svém konfliktu vlastní řešení, jeho východiskem se stává princip lásky, který je tou největší a nejmocnější silou, která může vyřešit všechny těžkosti a rozpory světa.

Překonat rozpor mezi jedincem a světem je také možné v podobě příklonu k národu a k lidu, protože zde se nachází podle romantiků jediné pozitivní společenské hodnoty, které úzce souvisely s tehdejší obecným rozvojem nacionalismu. Ten se projevoval zájmem o lidovou tvorbu, o národní dějiny a zájmem o samotný život prostého lidu. Proto se také lidová poezie stala předmětem sběru a studia, uměleckého přetváření a dotváření, kterým se zabýval například Karel Jaromír Erben.

Hlavním žánrem romantismu však nebyla poezie, ale próza, která „až od doby preromantismu stávala pouze na okraji literárně uměleckého usilování.“¹⁷ Do tohoto stylu se vkládaly veršované lyrické partie, písně, dialogy v dramatické formě, dopisy, deníkové reflexe myšlenkové i citové, volně vřazené epizody, pohádky aj. Oblíbeným prozaickým útvarem byla novela a povídka, kterými autoři mohli pronikat stále hlouběji ke skutečnosti.

Romantismus se silně vyvíjel v Německu v tzv. jenské škole, která se soustřeďovala okolo J. G. Fichteho. Hlavní osobností mezi staršími romantiky byl básník Novalis. Ve vrcholném období romantismu se prosadili autoři okolo heidelberské školy, kteří se opírali o lidovou tvorbu a vycházeli z ní. Patří sem: Achom von Arnim, C. Brentano, ale také J. a W. Grimmové.

Romantismus se hojně vyvíjel také v Anglii, kde se zpočátku romantici soustřeďovali okolo tzv. „jezerní školy“, kam patří například autoři W. Wordsworth nebo S. T. Coleridge. Vrchol romantismu ale představují romantikové, kteří značně ovlivnili jeho další vývoj, zejména G. G. Byron, který měl vliv také na Karla Hynka Mácha u nás (byronismus). Patří sem dále: P. B. Shelley, W. Scott. Do Francie se dostal z Německa, kde psali romantičtí autoři jako: F. R. de Chateaubriand, V. Hugo, A. Musset, H. de Balzac a další. Romantismus však zasáhl i další země jako například Itálii, USA, Rusko, Polsko nebo třeba i Slovensko.

¹⁶ KREJČÍ, Karel. *doslov*. In: JÁNSKÝ, Karel. *Karel Hynek Mácha*. Praha: Melantrich, 1953, s. 12

¹⁷ VLAŠIN, Štěpán. *Slovník literárních směrů a skupin*, Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 262

2.2. Charakteristika romantického hrdiny

Pokud budeme vycházet ze známých faktů, ve kterých romantismus usiluje o svou charakteristiku, pak můžeme říci, že hlavní postava v romantismu obdivuje prostý lid, kterým se nechává inspirovat. Útěchu hledá v přírodě, protože příroda je pro něj uklidňujícím místem, kde je možné být svobodný, přemýšlet nad filosofickými otázkami a objevovat nové věci. S tím se pojí také cestování, při kterém postava získává zkušenosti. Tato postava je právě svým způsobem jedinečná a originální, staví se proti společnosti (dokonce by se dalo říci, že jí opovrhuje). Původ je zahalen tajemstvím, které se buď v příběhu na jeho konci odhalí, nebo zůstává po celou dobu zahaleno a je na čtenáři, jak s autorem spolupracuje. Ve svém osobním životě touží po lásce, ale často miluje nešťastně a má vysněný ideál, který je nenaplněn. Můžeme se setkat i s tím, že jeho život končí sebevraždou.

U romantických hrdinů nacházíme několik výrazných společných rysů. Vyznačují se především silným individualismem, který je odlišuje od lidské společnosti, do které nedokáží zapadnout. Nenachází u ostatních pochopení ani porozumění, což je příčinou jejich odcizení a útěku ke snovým představám a ideálům, které si sami vytvořili. Nejmarkantnějším příkladem je žena, do které se zamilují, ale idealizují si ji jako dokonalou bytost. Nemilují ji samotnou, ale pouze svou představu vysněného ideálu, což vede ke zklamání a bolesti. Šťastná láska je pro ně nedosažitelná. Jejich povaha je zpravidla melancholická, mají velmi silné citění a také prožívání. Útěchu a odpočinek od citových vznětů často hledají v přírodě, vnímají její krásu a velikost, která ale nikdy nedokáže plně osvobodit a jsou tak odsouzeni k utrpení z věčného rozporu mezi snem a realitou.

Nejedná se o přesnou definici hlavní postavy v romantismu – tedy nejedná se o hlavní postavu, která je ve všech dílech takto zobrazena, ale tyto prvky můžeme v romantické próze vidět nejčastěji, proto jsou zmíněny. Často to právě bývá tulák, který je dále v díle rozvinut. Jeho tajemství je odhaleno a na této charakteristice jde dále přesněji ukázat, jak romantický hrdina vypadá.

2.3. Obrazy tuláků v české romantické tvorbě

Postavu tuláka a poutníka můžeme nalézt například v díle výše zmiňovaného Karla Hynka Máchy. Proč zrovny tyto postavy se objevují v dílech tohoto romantického autora? Nejenže tyto postavy spadají do charakteristiky rozporu v romantismu, ale také vychází ze života samotného autora. Mácha nejen skládal básně a psal prózu, ale také cestoval. Připomeňme si jeho cestu do Benátek nebo jeho oblíbený kraj okolo hradu Bezděz. Odtud vychází motiv poutníka – cestovatele – tuláka, který jde za svým cílem něco poznat, zažít, seznámit se s krajinou, která je jiná oproti české zemi. Z tohoto cestování také vychází vyobrazení přírodních krás a obdiv prostého lidu, který je přívětivý k cestovatelům, lze poznat jeho zvyky a denní obyčeje. Mácha tuto cestu podnikl pěšky, což vypovídalo nejen o jeho fyzické kondici, ale také o touze po poznání a nových zkušenostech, které tímto způsobem často získal. „*Motiv poutníka, prolínající takřka jeho dílo, zračí se v jeho životě v ještě větší míře. To nebyla jen pouhá záliba, nýbrž přímo neuhazitelná vášeň, jako by byl tušil, že do několika let svého života musí vtěsnat co nejvíce přírodních zážitků.*“¹⁸

Klasický obraz tuláka zobrazil autor i v jeho díle z roku 1835 s názvem **Cikáni**, kde se mu opět mistrovsky podařilo vykreslit krásy přírody. Toto dílo Mácha dokončil v roce 1835.

I Zde zvolil autor za hlavní postavy osamělé osoby žijící na okraji společnosti a uchováající si hrdost a nezávislost. Děj je situován na Kokořínsko a do Itálie.¹⁹ Ačkoliv se dílo jmenuje Cikáni, má to k popisu této kultury daleko, protože cikáni jsou v tomto příběhu cikány nepravými. Hlavní postava mladého muže totiž cikánem není, ačkoliv se toulá s tímto kmenem. Cikáni jsou popisovány jako tuláci, kteří si svým uměním snaží vydělat na jídlo. A právě nekonečná pout' tohoto kočovného kmene je provázena celým příběhem – ztráta vlasti, nepokoj vyjádřený poutí světem aj.

„Byli to dva cikáni. Napřed šel malý, po maďarsku vystrojený chlapík. ... Jeho pravá ruka byla o poznání delší nežli levá, a ze zvyku nosil obličej ustavičně do země obrácený; leč obličej jeho byl krásný, obzvláště vysoké, hrdě sklenuté čelo a temnomodré oko, jehožto smutné časem vzplanutí bezvolně k soucitnosti budilo. Druhý cikán, mnohem starší, byl celý

¹⁸ JÁNSKÝ, Karel. *Karel Hýnek Mácha*. Praha: Melantrich, 1953, s. 104

¹⁹ POLÁK, Josef. *Česká literatura 19.století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 66

modře a méně skvostně oblečen.“²⁰

V tomto odstavci můžeme vidět hned několik prvků typických pro romantismus. Zejména kontrast mladého cikána, který je zde představen – mladý muž, který je krásný, ale přesto má vadu na těle (jednu ruku delší než druhou). Dále zde můžeme vidět, že přichází z dálky (po maďarsku vystrojený) a musel tedy často cestovat, protože cikáni jsou kočovným kmenem. Motiv cikánského původu byl již vysvětlen výše.

*„Mladý cikán byl za nevinného uznán, prohlášen za mladého hraběte Valdemara z Borku, a dle vůle otce jeho přirknuto mu dědictví veškerých statků. On zůstal nepohnutý, nemluvil, necht' s ním cokoliv činili.“*²¹

Postava mladého cikána byla nejprve zastřena tajemstvím – přišel do malebného kraje, kde se zpočátku potkal s hospodským a jeho dcerou, kteří byli v zemi také cizinci, a z vyprávění místního starého vysloužilce Bárty se dozvěděl o poměrech, které zde panují a panovaly. Chtěl začít nový život s dcerou hospodského do oné chvíle, než se zapletla s jiným (místním hrabětem), který byl otcem tohoto mladého cikána. A tak život, který byl zahalen tajemstvím, se odkrývá a mladý cikán zjišťuje svou totožnost. Ačkoliv pochází z nuzných poměrů, nakonec zjišťuje, že je synem bohatého pána, který mu odkazuje celý svůj majetek. Přesto ale klidu v srdci a duši nezískává. *„Mladý Valdemar – v šatu, v jakém po prvbyl přišel v krajinu tuto – seděl, či spíše ležel hlavou na zemi k východu této rovinky opřený, a u něho rozlámány hudební nástroj jeho mezi houpajícími se slzami Panny. Zásvit loučícího se slunce dlel na smutném obličej; - leč paprsek nenalezl žádné slzy v očích opuštěného.“*

Můžeme zde vidět nejen odkaz na jeho minulý život, a to je život cikána, ale také smutek, který je podnícený několika shodami okolností, čímž jedna z nich je nešťastná láska.

Nejpříhodněji můžeme nalézt neklid v duši a jeho stálé putování zejména v tomto motivu: *„Ano, byl to on; mladý Valdemar, hrabě z Borku, - ted' opět přecházel se sklopenou hlavou kolem poslední chaloupky. Zvolna kráčí výš a výš. Ted' jest na kopci. Neohlídnul se na krajinu rodnou; dále – dále odchází. Kolem něho kvetoucí lučiny, úrodná pole, modré lesy, jeho vlast, jeho dědictví. – V dálce temné hory – valící se co zesinalé vlny k růžovému nebi a jeho zkrvavělým obláčkům – loučily se s osamělým poutníkem. On nic nevidí, dále – dále odchází. Dlouhá silnice táhne se rovinou, daleko – daleko, až v dálce – co zoužená řeka*

²⁰ MÁCHA, Karel, Hynek. *Cikáni*, Praha: Státní nakladatelství, 1949, s. 10

²¹ Tamtéž, s. 10

– v temné padá hory. Po ní daleko, daleko odchází. Odešel v širý svět mladý cikán. Necht' ho Bůh doprovází.“²²

Nejenže zde cítíme, jak vážný důraz přikládá Mácha ke slovu daleko a dálka. Jako kdyby chtěl zdůraznit nekonečnou dálku, kterou se hlavní postava příběhu, mladý cikán, ubírá. Dále si můžeme všimnout, že v předposlední větě se krajina neloučí s mladým hrabětem z Borku, který našel svůj osud, ale s mladým cikánem. Tak jak do krajiny přišel, tak se s ním krajina také loučí. Vkládání vášnivého popisu přírody je na místě – typický motiv pro romantismus, ve kterém se vykresluje krajina do malebných obrazů

Jak již bylo zmíněno výše, příroda v tomto díle hraje také velmi důležitou roli. Už samotné dílo začíná popisem přírody: „*Tichá krajino, jak často vábila mě samota tvá v stíny tvé, aby pobouřenému srdci poklid se nevrátil. Jak často vrátilo ticho tvé, rozhostivši se v duši mojí, zrakům mým ztracený mír!*“²³ Vykreslení krajiny je velmi důležité, protože postava skoro až souzní s přírodou a krajinou vůbec. Jsou spolu propojeni.

„*Malá rovina byla mezi nevysokými pahorky nade vchodem často dotknutého údolí. Dozrávajícího obilí zlaté klasy skláněly se kolem ní a v lehkém vání večerního větru, a šepot jejich – co tichá večerní hudba k zpěvu přelétajících mušek – kolébal se v zamyšleném snění nade nízkou trávou, ježto nové hroby starého žida a jeho dcery jeho přikrývala.*“²⁴

Nejenže díky popisu okolní krajiny vidíme, v jakém ročním období se vyprávění odehrává, ale také cítíme, jako kdybychom na místě byli. Popis místa, které nepůsobí na člověka dobře, hřbitov, je zde následně vykreslen a zasazen.

Charakteristické pro postavu romantického hrdiny je, že miluje nešťastně. To můžeme nalézt také v tomto díle. Když mladý cikán přichází do krajiny, setkává se s Leou, dcerou hospodského. Ona se do něj zamiluje a starý hospodský v mladém silném cikánovi vidí pomocnou sílu. Jak již bylo citováno, nebyl příliš krásný na těle, ale obličej měl krásný. Avšak stalo se, že jeho otec hrabě z Borku nejenže spal s jeho milou, ale také cikánovu matku podvedl s milenkou, která později při úmrtí jeho matky, malého syna hraběte vychovávala. Mladý cikán v sobě již měl zachováno, že žárlil. Když byl hrabě zabit, vina se přisuzovala mladému cikánovi, ale vraždu spáchal cikán starý, kterému hrabě také svedl jeho milou.

²² MÁCHA, Karel, Hynek. *Cikáni*, Praha: Státní nakladatelství, 1949, s. 74

²³ Tamtéž, s. 3

²⁴ Tamtéž, s. 71

Zřejmě proto nemohl dlouhou dobu mladý cikán nalézt v duši klid, protože když byl hrabě zabit a mladý cikán zajat, Lea a její otec se usoužili steskem a oba zemřeli. Tak silná byla láska k cikánovi, který však žártil a nakonec nemůže nalézt klidu, proto se musí i dál toulat po světě, ačkoliv by se mohl usadit tam, kde mu otec zanechal majetek.

Motiv cestování, typický pro romantické dílo, můžeme nalézt v příběhu starého cikána, který nakonec ani cikánem nebyl: „*Já nejsem rodilý cikán; jsem Vlach z Mestre rodem a Venecie byla pro mne domovem. Byl jsem gondoliérem. As dvacítiletý zamiloval jsem dívku venetskou a spokojený jsem se houpával v časích těch v loďce své pod Ponte Rialto.*“²⁵

Mácha podnikl cestu do Benátek, proto zde můžeme nalézt tento motiv a věrně zobrazený popis tohoto města. Vidíme, že i postava starého cikána nemůže nalézt klidu a pokoje, proto se toulal po světě s cikány a jeho minulý život byl zastřen tajemstvím a až později odhalen vraždou otce mladého cikána.

Románem se Mácha vyslovil pro svobodný život bez pánů, proto jeho mladý hrdina odmítl nabízené bohatství a šlechtický titul od aristokratického otce, dodatečně poznaného, a dal přednost dalšímu životu mezi nespoutanými cikány.²⁶

Filozoficky na Máchu navázal a jeho pesimismus tlumil Václav Bolemír Nebeský. Nebeský zaujal po duchu Máchy postoj osamocence, který intenzivně prožívá svůj subjektivní osud. Nevyslovil například tolik vášnivý prožitek krásy, snahu o krásu jako Mácha, ale objevuje se u něj melancholichnost, která pro Máchu nebyla tolik typická. Za hlavní dědictví Nebeského pokládají někteří především jeho činnost překladatelskou, jiní zase naučnou tvorbu a někteří hlavně jeho původní činnost básnickou. Například Jan Neruda si velice vážil jeho lyrických básní, především skladby **Protichůdci**, kde se objevuje téma tuláka. Zajímavé je, že s Máchovým Májem sdílela stejný počáteční osud, a to nepochopení a nevšímavost čtenářské i odborné veřejnosti. Ale báseň **Máj** přece jen nakonec našla cestu slávy, kdežto **Protichůdci** zůstali nepochopeni. K tomuto osudu byla báseň částečně odsouzena svou nepřístupnou a hůře srozumitelnou formou, přestože se někteří literáti pokusili o její částečný výklad, aby ji co nejvíce přiblížili ostatním čtenářům.

„Podstata Máje jest ryze citová, lyrická, poetická; podstata Protichůdců je myšlenková, filosofická...Máj zpívá hrůzu zániku a elegii hynoucího jara, mládí a lásky, Protichůdci líčí

²⁵ MÁCHA, Karel, Hynek. *Cikáni*, Praha: Státní nakladatelství, 1949, s. 66

²⁶ POLÁK, Josef, *Česká literatura 19.století*, Praha. Státní pedagogické nakladatelství, 1990. s. 66

obraz neúprosného vývoje života...Mácha zpívá popravu katem, jakožto křivdu člověka na člověku páchanou, Nebeský všeobecné řádění smrti jakožto zákon života...“²⁷

V básni se setkáváme se třemi typy tuláků: jezdce I, jezdce II a Ahasvérem. Srozumitelná je postava Ahasvera, věčného Žida. Tato legendární postava středověké tradice křesťanské svým klením měla odehnat od lavice Pána Krista, jenž chtěl na ni odpočinout. Protože mu Ahasver nedopřál této možnosti, byl mu odňat z duše mír a byl odsouzen k věčnému toulání bez nalezení klidu tak dlouho, dokud bude existovat lidstvo samo. Je hnán neviditelnou silou vpřed a tato nekonečná pouť ho unavuje a postupně začíná svůj život nenávidět tak moc, až se rozhodne jej dobrovolně ukončit. Postava postupně propadá pesimismu. Záměrně se vrhá do nebezpečných situací, hledajíc v nich smrt, ale vždy marně. V jeho obraze spatřujeme koloběh věčného života. Autor ukazuje, že život, nebo samotné lidstvo nemůže zaniknout, že se ztratí jen to, co bylo překonáno a zůstane jen to dobré, podstatné, jež se pak stane součástí života nového, lepšího.

V postavě jezdce II autor vykreslil člověka s opačnými vlastnostmi, to jest člověka s velkou touhou po věčném životě, radujícího se z lidské rozkoše, síly, mládí, lásky a krásy, člověka vyzařujícího optimismem, který je hnán přirozeným pudem, pramenícím z přírody samotné, jenž se pokusí lstí pojistit se proti smrti, čímž se ale nakonec stává její kořistí.

V obraze jezdce I autor představuje lásku k životu, která je připravena jej vždy obětovat, vyznačující se absencí strachu ze smrti, ale také nevyhledávající situace, které by mohli k smrti vést. Nejedná se o člověka ani pesimistického, ani optimistického, nýbrž o člověka chápajícího podobu světa takového, jaký je, protože takový zkrátka být musí. Jedná se o člověka, ve kterém je zastoupena rovnováha těla i ducha, rozumu i citu, pro něhož je důležitá láska k rodině, čest, sláva, pravda, a který je obdařen soucitem k zvířatům, a zároveň se dokáže dobrovolně podrobit kázní, povinností a podřídit vlastní individualitu ve prospěch celku. Jedná se o skutečného „protichůdce“ k postavě Ahasvéra.

Příroda je ukazována jako tajemně hrůzná, lživá a neupřímná, kde člověk je klamán a stává se její obětí. Autor respektuje všeobecné řádění smrti jakožto zákon života, který je podřízen neúprosnému vývoji světa.

Podstata tohoto díla, jak už bylo výše zmíněno, je především myšlenková, filosofická. Jedná se konkrétně o filosofii slovanskou, kterou lze najít jednak v obraze postavy jezdce I,

²⁷ VOBORNÍK, Jan. *Úvod a výklad*. In: NEBESKÝ, Václav, Bolemír. *Protichůdci*. 6 vyd. Praha: Nakladatel F. Topič, 1913, s.41

kdy celým svým zjevem, povahou i oblečením připomíná polského rytíře, ale také ve výše zmíněných motivech jako jsou láska k životu, ochota obětování se, absence strachu ze smrti, rovnováha duše i těla, důraz na rozum a cit, láska k vlasti, ukázněný individualismus či uznávání práva a mravního zákona. To všechno jsou viditelné a nepopíratelné prvky humanismu.

*„Ač by teskno, přece rozkoš jesti,
na vraníku v tmavém hvozdu jeti,
tichý hovor s hvězdičkami vésti,
píseň toužebnou si pozapěti. —
Doubí nad tebou se rozklene,
měsíc větvemi své stříbro pláče,
je tak ticho — někdy šustí ptáče,
někdy bor cos vzdechem noci řekne,
srdce na milenku zpomene,
roztouží se — ruka uzdu pustí;
vánkům, hvězdičkám dáš tisíc služeb,
tisíc pozdravení, tisíc tužeb.“²⁸*

Všechny popsané obrazy tuláků v tomto díle; konkrétně věčného tuláka, toužícího po smrti, která by ukončila jeho muka, typ požitkáře lpícího na životě a člověka oplývajícího láskou prospěšnou všem, naznačuje snahu autora ukázat filozofii praktického života a dát čtenářům návod, jak moudře a užitečně žít a vyvarovat se extrémů.²⁹

Dalším spisovatelem v jehož tvorbě se můžeme setkat s motivy tuláctví a spadá do období 19. století by byl Josef Kajetán Tyl. Tento romantický autor působil nejdříve jako novinář, později pracoval jako dramaturg českých her ve Stavovském divadle, byl režisérem, hercem i technickým pracovníkem. Po vypovězení ze Stavovského divadla jezdil s českým souborem po vesnicích. Psal povídky z minulosti, ale i ze současnosti. Nejslavnější hra **Strakonický dudák** tohoto českého klasika je označována za báchorku určenou dospělým i dětem. V půvabné pohádce se prolínají reálné, typicky české postavy s tajemnou říší přírody, se světem nadpřirozených sil. Je to také národní mýtus, součást naší společné paměti – vypráví o našich kořenech. O tom, jak právě my vnímáme domov, přírodu a svět. Proto se právě této české hře jako jediné dostalo přídomeku národní. Dudák Švanda nezná svou

²⁸ NEBESKÝ, Václav, Bolemír. *Básně*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s.12

²⁹ POLÁK, Josef. *Česká literatura 19.století*, Praha.Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s.70

matku, nemá peníze a tak si nemůže vzít svoji milou Dorotku. Stává se z něj poutník a vydává se do světa, kde mu očarované dudy přinesou úspěch, ale ne štěstí. Unikne vězení a vrátí se domů. Zde však nenachází klid a propadá se na dno, jako by byl prokletý. Zachrání ho až Dorotčina láska.

S postavami tuláků se setkáváme ale i v literatuře určené dětem a to především v pohádkách, kde se často hlavní hrdina (princ, dítě, které si rodiče vymodlili aj.) vydává na pouť z důvodu, že si hledá nevěstu, nebo ve světě hledá své štěstí. V pohádkách také můžeme nalézt písňe a rýmy, které jsou příběhem prokládány, a samozřejmě jsou zde zdůrazněny různé charakterové vlastnosti, které lid mají učit a jistým způsobem vychovávat. Aby se předalo, co je správné a co ne, je třeba vyprávět různé příběhy s lidskými vlastnostmi, které jsou dobré a které špatné. I pohádky byly předávány lidovou tradicí (ústně), teprve později díky sběratelům jako byl Karel Jaromír Erben, se mohly vydat knižně.

Pohádky Karla Jaromíra Erbena mají ve svém závěru mravní ponaučení. Ve srovnání se sběrem pohádek od Boženy Němcové můžeme vidět stejnou pohádku avšak s rozdílem v závěru. Karel Jaromír Erben dává na závěr příběhu šanci k nápravě svých chyb, kterých se lidé dopustili, ale Božena Němcová již tuto možnost ve svých příbězích nepřipouští.

Například v jeho pohádce **Dlouhý, Široký a Bystrozraký**, se hlavní hrdina – princ vydává na pouť, z důvodu, aby si našel nevěstu. Díky tomu, že překročil nařízení a podíval se za závěs, kde uviděl tu nejkrásnější princeznu, se musí vydat na dalekou cestu a porazit černokněžníka, který ji uvěznil. Nyní princ miluje nešťastně a snaží se svou milou získat. Je však chytrý, a když potkává Dlouhého, Širokého a Bystrozrakého, neodmítne jejich pomoc a naopak vidí, že jejich schopnosti může dále použít v boji proti černokněžníkovi. Tulákem zde není na krátkou chvíli jen princ, ale také zmíněné tři postavy, které nezůstávají na jednom místě a po pomoci králi se dále vydávají na cestu. Tedy tulákem se tak úplně nestává pouze hlavní postava, ale také její pomocníci, bez kterých by příběh neměl šťastný konec.

V jeho další pohádce **tři zlaté vlasy děda vševěda** se díky předpovědi sudiček syn uhlíře stane tulákem. Král dané země vyslechl, že právě narozený uhlíř si má vzít jeho dceru, která se také právě narodila, a tak dítě poslal po řece v domnění, že se utopí. Syn uhlíře doplul po vodě k rybáři, který ho se svou ženou vychoval. Z toho důvodu se chlapec toulá daleko od svého domova, aniž by o svém osudu cokoliv věděl.

Nejenže vidíme, že osud je nezvratitelný, ale také hlavní postava v tomto příběhu –

syn uhlíře nezná svůj osud a je vychováván někým jiným a v jiných poměrech. Tulákem se však stává také král, který nedokáže ovládat svou chamtivost a když zaslechne o jablkách, které mají dělat člověka mladším a živé vodě, která dokáže vzkřísit člověka, nenechává ho to klidným a odchází ze zámku, aby našel, co chce. „*Mladicí jablka! Živá voda!*“ opakoval si potichu král; „*kdybych jedno snědl, omládl bych; a kdybych i zemřel, tou vodou bych zas ožil!*“ Bez meškání vydal se na cestu pro mladicí jablka a pro živou vodu – a potud se ještě nevrátil.³⁰

Právě v této pohádce můžeme nalézt dva druhy tuláků. První tulák se stane tulákem nedobrovolně – srdce mu říká, že do místa nepatří a měl by se porozhlédnout jinde. Jedná se také o mladého člověka, který chce poznat svět, nalézt svou nevěstu a budoucnost. Stává se tulákem pro to, aby všechny uvedené věci našel. Naopak druhý tulák se stává tulákem díky nepokoji v srdci, díky své chamtivosti. Svým způsobem svou budoucnost hledá také, ale pro jiné účely, než pro jaké je hledal mladý muž. A tak i z této pohádky vyplývá mravní ponaučení. U Erbena pohádka není improvizovaným lidovým vyprávěním s nahodile řazenými motivy. Dostala pevný tvar, promyšlenou motivaci a významovou skloubenost, která umožňuje přisuzovat postavám i příběhům symbolickou platnost.³¹

³⁰ ERBEN, Karel, Jaromír. *České pohádky*, Praha: SNDK, 1967, s. 48

³¹ OTRUBA, Mojmír a kol. *Čeští spisovatelé 19.století*. Praha: Československý spisovatel, 1971. s.43

3. Tulák v české realistické próze

3.1. Realismus

Realismus zachycuje vztah díla a autora k realitě objektu umění, který je ztvárněn v uměleckém díle a funkci díla ve společnosti. „*Vztah umění a reality byl předmětem zájmu estetiky a literární vědy již od nejstarších dob.*“³² Pojmenování tohoto směru vychází z latinského slova *realis*, což znamená *věcný* nebo *skutečný*.

Označení realismus používali také filosofové již v dávné antice – například Aristoteles. Dále v tom pokračovali: J. W Goethe, J. G Herder, Germaine de Staël, ale třeba také filosof Immanuel Kant. Větší teoretický zájem o tento pojem nastává právě v 19. století v souvislosti s rozvojem kritického realismu. Spojení problémů realismu s literární prací se hrála svou důležitou roli také ruská revolučně demokratická kritika svým pojetím sepětí umění se životem, reálného základu estetických hodnot a společenské funkce umění a literatury.

Realismus směřuje k objektivnímu principu v umělecké tvorbě a k poznávání objektivních zákonitostí života na základě pravdivého zobrazení skutečnosti. Převratné události společenského vývoje, které nemohou být přehlíženy, by měly být co nejrealističtěji popsány a zobrazeny.

„Realismus v literatuře se tedy vyvíjí v syntéze, která má dialektický vztah k předchozím vývojovým etapám – navazuje na ně, zahrnuje je v sobě a zároveň je určitým způsobem popírá.

Aby dílo bylo napsáno v duchu realismu, je třeba, aby postihlo všechny obecné zákonitosti života ve své jednotě detailů a celku a ve specifickém uměleckém zobecnění. „*Toho je dosahováno prostřednictvím typizace: v konkrétních, individuálních obrazech jsou obsaženy podstatné otázky a konflikty, jejichž objasnění přispívá k přiblížení se objektivní pravdě.*“³³ Realistické dílo nemusí zobrazovat všechny společenské problémy, ale může řešit velké i konkrétní otázky, které jsou v souladu se zobrazováním realistického vidění světa. Romantismus se vyznačoval rozporem mezi člověkem a společností, v realismu můžeme vidět rozpor mezi skutečností a ideálem, který je příznačný zejména pro kritický realismus, neboť zdůrazňuje pravdivost konfliktu, postav, děje atd. a je kritický k současným společenským poměrům.

³² VLAŠÍN, Štěpán, *Slovník literárních směrů a skupin*, Praha: Albatros, 1983, s. 245-248

³³ Tamtéž, s. 247

Nástup realismu byl podmíněn zásadními změnami ve společnosti, hospodářsky i politicky nejsilnější vrstvou společnosti se stávají draví a bezohlední podnikatelé, průmyslníci a finančníci bez morálních zábran. Kritický realismus chce zachytit společnost jako celek, základním prostorem je velkoměsto /Paříž, Londýn .../. Zatímco romantické postavy utíkají na venkov, do přírody, cesta realistických postav je opačná - venkovan přichází do města, protože jen tam může dosáhnout společenského úspěchu. Realista přistupuje k látce objektivně, autor se *neztotožňuje* s hlavním hrdinou, nýbrž stojí nad událostmi. Realismus je společensky angažovaný směr, klade si za cíl upozorňovat na společenské křivdy, volá po jejich nápravě, odhaluje zlo. Z realistických forem se uplatňuje hlavně román a drama. Ze snahy o přirozenost vyplývá i užívání hovorového jazyka a dialektu do děl i na jeviště.

Romantismus doznívá na přelomu 30. a 40. let 19. století, po něm přichází realismus. Právě v těchto letech v Čechách dochází ke změnám. Zejména od poloviny 40. let se v českých zemích zvyšoval všeobecný pocit nespokojenosti s vnitřním pořádkem absolutistického státu. Buržoazie se dožadovala rozvoje obchodu a průmyslu a usilovala o větší míru politických práv. Vedoucí silou buržoazie byli drobní řemeslníci, obchodníci a nezámožná inteligence, která se stavěla proti privilegované šlechtě a proti liberálům. Situaci zhoršovala také doznívající hospodářská krize, kterou zejména Čechy silně pociťovaly v oblasti průmyslu.

Celková krize různě postihovala jednotlivé třídy a vrstvy české společnosti. S doznívajícím romantismem se postupně začal objevovat zájem o situaci zbídačeného lidu, ale také přesvědčení o nutnosti a možnosti změnit společenskou realitu. Zvyšovala se tak aktivita, která se nakonec projevila v činech revolučního dění.

Další vývoj událostí je charakterizován boji, snahou o návrh na zrušení roboty za peněžitou náhradu, ale nakonec byla v roce 1849 vyhlášena tzv. oktrojovaná ústava, která všechnu moc soustředila do rukou panovníka. V letech 1848-1849 se v bojové náladě snažila celá společnost žádat zvýšenou měrou na literatuře a na umění vůbec, aby podporovaly její boj za svobodu a aby pomáhala řešit otázky nového uspořádání života. Proto vznikla naléhavost v tom, aby vznikala díla, ve kterých jsou popisovány české tradice. Akcentace byla také kladena na vztah k národní minulosti a klaněla se nejen k období husitskému, ale zejména měla lidový charakter.

Tradice se objevovaly v sebrání folklórní slovesnosti – byly zpívány lidové písně a Karel Havlíček Borovský dokonce našel způsob, jak využít tyto tradiční lidové písně pro

přímou podporu politického boje ve formě epigramů, které reagovaly pomocí satiry na aktuální problémy ve státě.

Po neúspěchu s revolucí v roce 1848 přišlo také ovlivnění české kultury. Z toho důvodu musel například Karel Havlíček Borovský opustit Čechy a odjet do italského Brixenu, kde si odpykával svůj trest. A nejen on, uvězněn byl například také Karel Sabina, J. V. Frič, P. Chocholoušek, ale později se také František Palacký stáhl z veřejného života. Ačkoliv v této době nebylo vydáno mnoho děl, některá díla Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena a Karla Havlíčka Borovského byla vydána. Ačkoliv to byla díla velkolepá, nedostatku vydaných knih měly pomoci překlady (například vydání Shakespeareovských her). Přesto chybí překlady současných realistických spisovatelů západní a ruské prózy.

Zkušenost z revoluce pomáhala poznávat skutečnost, odhalovat její podstatu a zbystřeným zrakem vnímat její typické rysy. Mělo to vliv na prózu v 50. letech, která nebyla obsahově mnohotvárná. Snaha odpovídat na palčivé otázky se spojila s úsilím zobrazit životní realitu, zobrazit přesněji postavy a prostředí. Jedině tak se dokázal realismus vyrovnat s romantismem, který se vracel k sentimentalitě a k určitým ideálům.

3.2. Charakteristika realistického hrdiny

Realistickým hrdinou není jen muž, ale také žena, na které působí bída, nuzné podmínky, nešťastná láska, vyšší vrstva (šlechta) a další nešťastné okolnosti. Vystupují zde lidé, kteří jsou vlastenci, znají a dodržují své zvyky a tradice, které udržují na vesnicích.

Stejně jako v romantismu je přesně a do detailu popsána postava, objevují se zde také popisy přírody. Zatímco romantismus obrací pozornost k jedinci, který se odlišuje od svého okolí, realismus zpodobňuje *průměrného člověka jako zástupce velké skupiny lidí*, zachycuje životní prostředí, dobu a okolnosti, které vytvářejí hlavního hrdinu, přeměňují jej - realistický spisovatel zachycuje hrdinu *ve vývoji*.

V realismu ani tak nehledáme motivy a prvky jako u romantismu, ale spíše nám jde o pravdivé a objektivní vyličení událostí, o pravdivý popis míst a zejména také o pravdivé ukázání lidových zvyků a tradic. Dnes si tak můžeme představit, jak vypadal venkov, a je možné si tímto způsobem přiblížit tradice a zvyky, které v dnešní době již tolik nevyužíváme.

Hlavními postavami často bývají lidé, pocházející z chudých a nuzných poměrů, kteří potřebují pomoc od pánů, kteří stojí nad nimi, a zobrazuje také určité morální ponaučení, které by si z příběhu měl člověk vzít.

Oproti romantickému hrdinovi, který je s okolím v rozporu, jsou postavy realistických románů prostředím ovlivňovány a především doba a okolnosti určují jejich osud. Realistický hrdina se proto v průběhu románu mění. Není ani výjimečný, naopak, většinou je to průměrný člověk, často z nejnižších vrstev společnosti. Tomu odpovídá i jazyk, autoři neváhají použít pro vykreslení prostředí a charakteru postav i slang nebo argot. To vše ale jen v přímé řeči postav, autor sám se s nimi neztotožňuje, děj líčí nezávisle, objektivně, s mnoha podrobnostmi. Z jejich jednání a charakteristiky vidíme názor na postavy a dobu.

3.3. Obrazy tuláků v české realistické tvorbě

Jednou z uznávaných spisovatelek realistické tvorby byla i Božena Němcová, která vyrůstala v Ratibořicích u České skalice, kde poznala a zažila vesnický život. Navštívila Chodsko a podnikla čtyři cesty na Slovensko. Byla sběratelkou lidových pověstí a pohádek, které vydala v několika sbírkách, a to: Národní báchorky a pověsti (vydány v roce 1845-1847) a Slovenské pohádky a pověsti (vydány v letech 1857-1858 v 10 svazcích), které sbírala při svých cestách na Slovensko.

Její přínosem do literatury jsou nejen realistická díla o životě obyčejných lidí, ale právě také sběr lidových tradic nejen na území Čech. Mohla se také zabývat vesnickou tematikou, protože toto území velmi dobře znala.

Božena Němcová zobrazila lidi z tohoto prostředí nejen tak, jak skutečně žijí, ale také jaké mají vlastnosti a jaká je jejich sociální situace. Němcová se nakonec dopracovala k tomu, že sociální rozdíly jsou tak hluboké, že ohrožují základy lidskosti, což můžeme vidět ve dvou odlišných útvarových typech.

Prvním typem je úsilí o sociální román, kde je sice svět vyhrocený a rozdíly patrné, ale svět je buď změněn tak, že je smířen (nalézt to můžeme v povídce **Pohorská vesnice**, která byla vydána v roce 1856) nebo je zbavován rozporů (v díle **V zámku a podzámčí**, který byl vydán v roce 1857). Změnou prochází lidé z vyšších tříd, kteří jsou pojati jako šlechtění lidé, kteří v sobě mají mnoho lidskosti.

Druhý typ nalezneme v obrazech českého národního života, ve kterém nejsou sociální rozpory zobrazeny přímo, ale proniká sem vědomí, že smířit je nelze (toto pojetí můžeme vidět v dílech **Baruška** - vydáno v roce 1853, v díle **Divá Bára**, z roku 1856). Kniha **Babička**, která byla publikována v roce 1855, byla vrcholným dílem pro tento typ, protože je zde zobrazena postava, která je dokonalá a společnost ji potřebuje, pokud chce být spravedlivější a lidštější. Němcová tím porušila všechny dosavadní prozaické konvence a současně tak otevřela cestu k realistickému zobrazení skutečnosti, se kterou se pracovalo také v druhé polovině 19. století.

Právě v tomto díle v příběhu **O Viktorce**, je zobrazen zvláštní typ tuláka (dívky), která se vlivem nešťastné lásky ztratí ve vlastní myslí a octne se tak na nekonečné pouti, která skončí až její smrtí.

Viktorka byla dívka, která se měla vdávat. Ačkoliv byla velmi pracovitá a o ženichy neměla nouzi, přesto si nemohla žádného z nich vybrat, dokud nešli okolo Viktorčina stavení

vojáci. Všiml si jí jeden z nich, který za ní chodil, nemluvil a jen se na ni díval. Viktorka se ho tak začala bát: „*Co ten voják za mnou chodí? Ani nemluví, jako ten morous. Já se ho bojím. Když ho nablízku cítím, jako by po mně lezlo, a z těch očí jde mi hlava kolem.*“³⁴

se snažila Viktorka s uhranutýma očima vojáka vypořádat, vzala si prvního muže, který o ni stál – Antonína Šimovic. Přesto ji ale stále soužily myšlenky na oči vojáka a nakonec se stalo, že se ho vydala hledat. Tak se stala tulačkou, která hledá svého milého, i když z něj šel strach. Je nešťastně zamilovaná a hledá ho po širém světě. Nikdo o ní nic nevěděl: „*Plakali pro Viktorku všickni, dávali na mše a na modlení, ale když přešlo půl roku, tři čtvrti roku, a ještě o ní ani sluchu ani vidu nebylo, vzpomínalo se na ni co na nebožku. Uplynul i rok!*“³⁵ Ale přesto byla po nějaké době zahlédnuta na stráni, kde však byla úplně k nepoznání od té Viktorky, kterou znali dříve.

Viktorka přespávala v jeskyni, ale nevrátila se ke svému původnímu domovu. I když její tatínek umíral, nevrátila se domů a raději chodila zpívat ke splavu a toulat se po krajině, protože nemohla zůstat klidná.

Lidem je Viktorky líto a chtějí jí z toho tuláctví pomoci. Rádi by jí dali ošacení a jídlo, ale ona tyto věci nechce a raději se toulá přírodou, je sama se sebou. Vhodně to vyjádřila babička, když seděli s komtesou: „*Ona se hodí do té samoty. Potkala jsem ji na stráni, je hrozně sešlá. Což není možná pomoci jí?*“ útrpně ptalo se děvče. – „*Och, milostslečno, tělu bylo by pomoci; ale což je to platno, když hlavní svíc chybí, rozum. Duše její je zbloudilá, co dělá, dělá jako ve snu. Snad je to milost od Pánaboha, že jí vzal paměť na bolest, která zajisté hrozná musela být; kdyby přišla k vědomí, snad by v zoufání i svoji duši utratila, jako – no, Pánbůh jí odpustí, jestli zhřešila, také za to trpěla...*“³⁶ Zde tedy vidíme, že Viktorka si tuláctví nevybrala dobrovolně, ale byla k tomu donucena tím, že ztratila rozum a neví, kudy kam. Hledá tak sama sebe.

Člověk se toulá, aby našel odpovědi na své otázky, ale Viktorka zřejmě hledala odpovědi na své utrpení. Můžeme zde vidět také morální podtext – vybírala si ženicha tak dlouho, až přebrala a nakonec si vzala prvního, který se jí naskytl.

Pod vlivem nepříjemných událostí Viktorka pozbyla rozumu a tak její tragická smrt, kdy zemřela při bouřce byla pro ní vlastně vysvobozením. „*Zavolám – ono nic, kouknu vzhůru, kde se ta chvůj vzala, obě jedle na vnitřní straně, jak by jim letorosty i s korou sloupl odhůry až dolů. Odrhnu rychle chvoj, pod ním leží Viktorka, zabita. Hýbám jí, byla už studená.*

³⁴ NOVOTNÝ, Miloslav. *Povídky Boženy Němcové*, In: NĚMCOVÁ, B. *Chyže pod horami a jiné povídky*, s. 66

³⁵ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*, Praha: XYZ, 2005, s. 79

³⁶ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*, Praha: XYZ, 2005, s. 219

Od ramena až k noze na levé straně šaty spáleny. Nejspíš měla za bouře radost – ona vždy se smála, když blýskalo -, že vyběhla na vrch, od jedlí je pěkný rozhled, pod ně sedla a tam ji smrt zasáhla.“³⁷

Takto nakonec skončila Viktorka, která neměla pokoje. Toulala se krajem, ve kterém nakonec i zemřela. V příběhu můžeme spatřit projev vlastenectví. Viktorka sice šla hledat myslivce a svému prokletí učinit přítrž, ale ačkoliv se stalo po cestě cokoliv, vrátila se zpět do rodného kraje. Tam, kde se narodila. Silná vazba na rodnou zem je vidět nejen v tomto příběhu, ale také v jiných povídkách Boženy Němcové (například v povídce Domáci nemoc, kde se dívka vydává za strýcem do Vídně na vyučenou, ale stýská se jí po domově, a proto se vrací zpět do Čech).

V jiné povídce **Karla** je zobrazen motiv nedobrovolného opuštění domova. Na začátku povídky jsou popisováni vojáci, kteří se vrací z tažení, ale přichází s neobvyklým člověkem – ženou, která nese na zádech dítě a jde bez svého muže. Tato žena musela opustit domov, aby mohla být se svým mužem, který však musel do války. Žena se rozhodla opustit nejen svůj domov, ale i vlast, aby mohla být se svým mužem.

Nedobrovolné opuštění země a opětovný návrat Němcová líčí jako něco, co je velmi vzácné, čeho bychom si měli vážit a můžeme zde vidět projev vlastenectví – popisy, jak jsou Čechy krásné. Také vzpomínky starého vojáka, který popisuje, jak se rád vrací do vlasti a vypráví, že odchod do ciziny je velmi těžký, protože právě v cizině může člověk zemřít a do rovné vlasti se již nemusí vrátit. Jednou tak člověk odejde ze země a stane se tulákem napořád, protože doma je doma.

Ale důstojník toto vzpomínání a připomínání si země (vlasti) pojmenovává jako domáci nemoc, což znamená, že člověk není schopný cestovat a putovat po světě (toulat se po něm), a proto zůstává raději doma a má „domáci horečku“. V povídce jde však dále o to, že žena, která jde vedle vozu, nemá na zádech děvče, ale chlapce. Její muž totiž ve válce zemřel a žena nechce, aby její narozený syn někdy do války šel, a proto ho vydává za dívku – Karlu. Později je ale tato záměna odhalena a Karel musí odejít na vojnu jako ostatní mladíci. Nejdříve se však snaží oprostít od domova, protože ho s domovem pojilo silné pouto. „Zpočátku se Karlovi stýskalo, i myslel, že od stesku domáci nemoc dostane, ale pevnou vůlí všecko přemohl, učil se a získal si záhy lásku pana hejtmana.“³⁸ Tak i on mohl poznat okolní svět a získat zkušenosti, které sice později mnoho neuplatnil, protože se stal sedlákem, který

³⁷ NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*, Praha: XYZ, 2005, s. 228

³⁸ NĚMCOVÁ, Božena. *Chyže pod horami a jiné povídky*, Praha: Státní nakladatelství dětská kniha, 1962, s. 74

se po světě netoulá, ale zajisté zde dospěl. Na vojně to mohl dotáhnout daleko, ale přece se mu začalo stýskat po domově, a tak odjel domů.

V této povídce můžeme motiv tuláka vidět trochu zastřeně. Cizina a dálka jsou sice vyobrazeny pomocí války a vojny, ale tuláci se zde nevyjevují úplně v pravém slova smyslu. Tím, že Němcová klade velký důraz na vlastenectví a snaží se vyobrazit zejména krásu rodné krajiny, zvyky a tradice, tak tuláctví zde není ani potřeba, protože lidé jsou šťastní tam, kde žijí.

Motivy cestování jsou vidět i v díle Karla Havlíčka Borovského. V době mládí se tento spisovatel domníval, že by mohl prospět národnímu hnutí jako kněz. Ze semináře však roku 1841 odešel a přijal místo vychovatele ve šlechtické rodině v Moskvě. Po návratu domů na sebe upozornil recenzi Tylovy povídky *Poslední Čech*. Z moskevského pobytu vytěžil Havlíček **Obrazy z Rus**. V Moskvě napsal také většinu svých epigramů, které ostře útočily na církve, mocnáře, byrokracii. V roce 1846 se stal redaktorem Pražských novin a jejich přílohy *Česká včela*, po revoluci založil vlastní *Národní noviny*. Jeho novinářská činnost vyvrcholila vydáváním časopisu *Slovan*. V roce 1851 byl zatčen a odvezen do Brixenu. Tato událost se stala námětem díla **Tyrolské elegie**, kde je podrobně popsáno jeho zatčení a cesta do vyhnanství.

Dalším zajímavým spisovatelem 19. století, v jehož díle můžeme nalézt motivy tuláctví je bezesporu Svatopluk Čech. Po svých studiích se živil nejdříve právníkou praxí, ale od roku 1879 se věnuje už jen literatuře. Působil v takových časopisech jako byly: *Světobzor*, *Lumír*, *Národní listy*, *Květety*, které pomohl založit. Čech patřil mezi uznávané české spisovatele. Do konce osmdesátých let převažovaly v jeho tvorbě skladby epické s historickými, dobově politickými i sociálními náměty z reálné společnosti.

Svatopluk Čech několikrát vycestoval do ciziny – na Kavkaz a do Dánska. Z těchto cest čerpal náměty pro svá díla. Byl samotář, raději psal než komunikoval. Pro své přátele byl příliš jemným člověkem. Cítil se být vlastencem a to se promítlo v jeho tvorbě, která má politickou tendenci. Umělecké cítění záměrně potlačoval, snažil se spíše o pádné slovo a prosazování vlastenecké tvorby, která navazovala na ideály národního obrození.

V jeho dílech **Pravý výlet pana Broučka do Měsíce** a **Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století** se autor snaží vykreslit typické znaky „měšťácví“. Čech se chce těmto přízemním lidem vysmát. Záměrně tedy vytvořil typ tuláka, který představuje povrchního člověka, jenž se ocitne ve fantaskním světě vymykajícím se běžnému životu na Zemi. Tato postava má všechny špatné vlastnosti měšťáků a uvádí ji do situací, kde se její

špatné vlastnosti co nejvíce zviditelní. Život na jiné planetě byl postaven na lásce ke všem druhům umění: hudbě, malířství, a poezii. Jako protiklad všemu umění a poetičnosti představuje Čech postavu přízemního měšťana z konce devatenáctého století. Ve svém díle vystihl Svatopluk Čech typickou bezzásadovost, touhu po penězích, plném břiše a dobrém životě pražských měšťanů jako obraz tehdejší společnosti, jak ji autor sám vnímal. Příhody pana Broučka jsou aktuální i dnes, v nešvarech hlavní postavy je možné vidět nedostatky některých současníků.

„Na měsíci mohli by pak Čechové bez poškození státní myšlenky rakouské užívati plné rovnoprávnosti a volně rozvíjeti svou národnost, ba pěstovat si tam i po libosti své české školství – tot se rozumí, že po zavedení tak zvané neobligátní němčiny do všech tříd – zkrátka, stavěti se tam třeba na hlavu, jen kdyby řádně posýlali vojáky a daně, a nežádali na vládě ničeho, pranicheho, zvláště žádných peněz na zvelebování nové vlasti, na zúrodnování měsíčních kráterův a regulování měsíčních rýh, na podporování měsíčního zemědělství, průmyslu, obchodu, žádných stipendií pro měsíční umělce, žádných příspěvků na zakládání a udržování potřebných měsíčních škol a t. d., což by mohli zkrátka pomocí nadšených provolání sehnati sami mezi sebou dobrovolnými příspěvky.“³⁹

K dalším autorům této doby, v jehož díle můžeme najít motivy tuláctví patří František Jaromír Rubeš, básník, prozaik, žurnalista. Vystudoval práva a pracoval jako vychovatel v jedné měšťácké rodině, později nastoupil jako soudní úředník v Praze, Načeradci, Kutné Hoře, Skutči. Spoluvydavatel prvního českého humoristického časopisu **Paleček, přítel žertu a pravdy**. V jeho nejlepším díle **Pan amanuensis na venku aneb putování za novelou** (rok vydání 1842) lze najít začátky pozdější realistické povídky. Čerstvě dostudovaný právník Antonín Prášil hledá námět pro novelu, jejíž napsání je podmínkou pro získání místa advokátního úředníka. Hledá tento námět na cestách (podobně jako Mácha ale i jako Dickens). To mu umožňuje „potkávat“ řadu typických figurek, scén, výjevů... Mladý právník Prášil řadou náhod dopomůže příteli k dědictví, čímž získá kýžené zaměstnání, i když žádnou novelu nenapsal.

„S tékým srdcem ubíral jsem se k naší milé Praze, a čím jsem k ní blíže přicházel, tím oužeji mi bylo okolo srdce; lhůta má byla již skoro celá vypršela, a má novela nebyla ještě ani začatá. S hlavou k zemi sklopenou kráčet jsem silnicí, na nic jiného nemysle než na tu nešťastnou novelu a mimo žízeň časem nic jiného necítě nežli strach, jak to as dopadne, až se

³⁹ ČECH, Svatopluk. *Výlety pana Broučka I-III*, Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 104

svému novému pánovi bez novely představím.“⁴⁰

Jedním z hlavních představitelů realistické tvorby, v jehož dílech se často setkáváme s postavami obyčejných lidí, kteří jsou tuláky a poutníky ve svých životech z různých osobních či společenských důvodů byl Jan Neruda. Vystudoval gymnázium a poté se dal na studia práv a filozofie. Studium však nedokončil. Začal se věnovat novinářině a literatuře. V Nerudově tvorbě je patrná určitá skepse a ironie. Za těmi se skrývá jeho osobní trápení. Ve svých dílech se snaží odkrýt špatné poměry své doby, lidskou bídu a ztrátu iluzí. Neruda byl první náš spisovatel, který rozsáhlými cestami poznal řadu evropských i mimoevropských zemí (Německo, Francii, Itálii, Uhry, Řecko, Turecko, Egypt). Byl bystrým pozorovatelem a své zážitky z cest dovedl čtenáři sdělit přitažlivou, živou a bystrou formou. Z Nerudových cestopisů vynikají **Pařížské obrázky** (později přejmenované na **Menší cesty**) a **Obrazy z ciziny**, do nichž vtělil i své dojmy z Itálie a Egypta. Pozorovatelský talent a zájem o sociální problematiku osvědčil Neruda i v próze **Trhani**, jakési beletrizované studii o životě dělníků zaměstnaných při stavbě železnice. Tragické stránky jejich živoření prosvětluje Neruda groteskním humorem, přestože tyto tuláky představuje v celé jejich tehdejší sociální i mravní bídě.

Povídková studie **Trhani**, již básník sám po první knižně publikoval jako součást prvního svazku svých feuilletonistických "Studií krátkých a kratších" z r. 1876, zobrazuje život kočujících železničních dělníků v 2. polovině minulého století. Jan Neruda čerpal náměty pro svou tvorbu z reálného života kolem sebe. Je zde vylíčen zapadlý kraj, v němž se staví železnice. Na stavbu přijdou chudí dělníci – tuláci z různých koutů světa. Jsou mezi nimi Češi, Němci a Italové. "Trhani" - tak se říkalo železničním dělníkům, kteří "trhali" výbušninami skály pro uvolnění cesty novému komunikačnímu prostředku, v ústech měšťáků to byla však i potupná nadávka pro otrhané chudáky, kteří budovali kapitalistům jejich blahobyt. Tyto postavy nejsou v Nerudově fejetonu nikterak idealisovány; autor je představuje v celé jejich tehdejší sociální i mravní bídě, se všemi vadami a nedostatky, ale zároveň i se všemi přednostmi, které z nich již tehdy činily dělnické tvůrce budoucnosti.

Autor tyto „trhany“ popisuje v jejich surové podobě, tak jak opravdu vypadali, nikterak je nepřikrašluje, snaží se čtenáři podat realistický obraz obyčejného člověka, který je nucený cestovat za prací kvůli obživě, což nebylo v té době neobvyklé, ale naopak mnohdy nevyhnutelné. Tito lidé byli tuláky ne z přesvědčení, ale byli přinuceni společenskými

⁴⁰ RUBEŠ, František, Jaroslav. *Pan Amanuensis na venku abeb putování za novelou*, Praha: Československý spisovatel, 1979, s. 98-99

okolnostmi té doby, kdy nebylo mnoho pracovních příležitostí. „*Jsou tu ale samí cizí mužští, vousatí, osmahlí, silní. Jejich způsoby jsou smělé, řeč vždy hlasitá a drsná, oko chytré a odvážné, šat prostý.*“⁴¹

Pro většinu těchto lidí byl jejich šat, který měli zrovna na sobě tím jediným majetkem, který si sebou nesli z místa na místo. „*Kolikrát už byl ten kabát obrácen, nevidí se, ale to se vidí, že jeho majitel oblíbil si jej nosit bez knoflíků. U klop je zajímavé roucho to zcela pěkně svázáno špagátem, což ale nevádí břichu, aby svítilo a hlásalo, že jeho pán je skutečným „mládencem“ a nemá v širém světě pranikoho, kdo by mu k nalezenému někde knoflíčku přišel nějakou tu košili.*“⁴²

Aby měli tito lidé kde sklonit hlavy, stavěli si na okraji vesnice jednoduché příbytky, které je měli chránit před tmou a počasím. Byli odkázáni jen sami na sebe a nemohli spoléhat na pomoc vesničanů, kteří v nich viděli potencionální zloděje, což jim také často dávali najevo. I to byl jeden z důvodů, proč se tito lidé stranili ostatních ve vesnici a vytvářeli vlastní komunitu, která držela při sobě. „*Stáje, stodoly a půdy více nestačily, mimo to – ani domkář neviděl svých nových nájemníků příliš rád, nač se tedy dívat do nevlídných očí, nač mít zbytečného pána, vždyť může být člověk vlastním pánem svým a neptat se nikoho, zda překáží! Ven z vesnice, za několik dnů mají trhání vlastní vesnici!*“⁴³

Zajímavě je popsán vztah těchto tuláků k manželství. Trhan rozlišoval tzv. tři druhy uzavření partnerství mezi mužem a ženou. Běžná svatba pro ně nemá smysl: „*kvůli růžovému keři koupit celý statek*“⁴⁴. Druhý svazek je „divoký“, ale pevný, dodžovaný kvůli dětem a třetí je ještě divočejší s tzv. pětiminutovou výpovědí, v případě, že se partneři nepohodnou a rozhodnou pro okamžité ukončení vztahu. „*On se nežení, aby miloval, avšak také ne, aby od milování si odpočinul. Ostatně je láska jeho jako rozkouskovaný polyp, každý kus celek. O trhanu neplatí, že „kdo se po prvé žení, tomu lze odpustit, kdo po druhé, toho lze co hrdinu obdivovat, kdo po třetí, ten aby dostal žen za tres sto“,- trhan má svůj „třetí druh“, nuž, třeba tedy sto!*“⁴⁵

Přestože tito lidé nemají žádné majetky, vztah matky k vlastním dětem je neobyčejně silný a příkladný. Přestože na něj často mluví vysokým hlasem, kárá ho za jeho chování, je pro ní dítě vším, co má. Stará se o něj příkladně, ošetřuje jej a odpočívá jen proto, aby nabrala nových sil pro své dítě. Putuje s ním z místa na místo, mrzne a snáší urážky jen proto, aby si

⁴¹ NERUDA, Jan. *Trhání*, Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 9

⁴² Tamtéž, s. 11

⁴³ Tamtéž, s. 12

⁴⁴ Tamtéž, s. 21

⁴⁵ Tamtéž, s. 21

své dítě mohla uchovat. Když její dítě vyroste, odejde z domu, matka své dítě ještě občas vidá, pak už jen občas slyší až o něm ztratí všechny zprávy. I z jejího dítěte, kterému tolik věnovala lásku a péči se postupem času stane tulák, na kterého čeká stejný osud – toulání se světem a ona sama se pak stává opuštěnou žebračkou, kterou jednou najdou někde na hromádce kamení zmrzlou a nikomu nechybějící.

Neruda ukazuje na rozdílnost „trhanů“ přicházejících z jiných koutů světa. Italové posílají peníze domů svým rodinám a něco málo si dávají bokem, z toho potom žijí až do další výplaty. Často pořádají společné večere, teplé jídlo jednou za den je pro ně důležité. Stejně tak Němci si část výplaty uschovávají u inženýra a část mají vymezenou pro svou obživu. I pro ně je jedno teplé jídlo důležité, přestože si kvůli němu musí dojet do nejbližší vesnice. Zato Češi žijí nejhůře z nich. Stačí jim jen chléb a kořalka. Velice často propijí výplatu už první den a potom nemají peníze a hladoví. Přestože si slibují, že příště budou myslet na budoucnost, zapomenou na svá předsevzetí v momentě, co ucítí peníze ve svých dlaních. Jejich žízeň vždy zvítězí nad nimi samotnými, cítí se šťastni v hospodě mezi sobě rovnými, kde mohou zapomenout na obyčejné starosti, neplánovat zítřek a jen užívat si přítomnosti. Množství vypité kořalky nesouvisí nijak s jejich skutečnou žizní, ale s touhou utopit v ní svoje zoufalství a beznaděj, jenž je navíc podporována jejich vrozeným lehkomyšlným vztahem k penězům, který byl způsoben tím, že jich nikdy neměli tolik, aby byli nuceni o nich přemýšlet, aby se naučili s nimi hospodařit, plánovat jejich využití a tak je pro ně přirozené utratit je bezmyšlenkovitě za kořalku. „*Z počátku je samý humor, samá píseň beztarostná–pak–pak se stává veselost divokou, zoufalou. Jako by náhle každého se zmocnila touha, ne opít–upít se!*“⁴⁶

Na druhou stranu Neruda nechce těmto lidem upřít i jejich pozitivní charakterové vlastnosti. Jejich vzájemnou soudružnost, která se mnohým může zdát nepochopitelná, smysl pro kamarádství, jenž chyběla lidem s lepším společenským postavením – individualistickým měšťákům, ale také poctivost a smysl pro čest, znamenající pro mnohé víc, než jejich vlastní život, což je ukázáno na motivu jednoho z dělníků, který pro obvinění z krádeže krumpáče spáchá sebevraždu, nebo oddanost a věrnost těmto trhanům, zpodobněnou například mužem, nesoucím svou ženu na zádech z jednoho kraje do druhého za prací, protože ji nedokáže opustit ani v době, kdy se pro něj stává přítěží, protože nemůže chodit a postarat se o sebe sama. Autor vyzdvihuje i další kladné lidské vlastnosti, jako je například nesobeckost, spolehlivost, upřímnost, snaha dodržovat sliby a ještě jednu zajímavou vlastnost, neočekávanou u tohoto druhu lidí, a to, že sami sebe nikdy nepřeceňují, protože oni sami sebe

⁴⁶ NERUDA, Jan. *Trhani*, Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 30

znají nejlépe. „*Sobeckým není, rozdělí se o to, co má, jako kvočna. Slíbí-li něco, spolehej na slovo, a třeba neuměl se ani podepsat jinak než „frakturou lopatovou“, třemi křížky, - věř těm křížkům!*“⁴⁷

Podařilo se mu ukázat člověka osamocенého a vyřazeného ze společnosti, ve kterém se probudí vědomí lidské důstojnosti, jakmile najde smysl života a když má důvod pro někoho žít.⁴⁸

Neruda se snaží na obrazech těchto nemajetných lidí, putujících od nikud nikam, zachytit pravdivý obraz jejich životů. „*Zobrazuje „trhany“ skutečně tak, že si tito pijani zaslouží opovržení nebo nanejvýš soucitu. Neskresluje, nepřikrašluje skutečnost. Ale zato proniká její podstatu. Trhani, buď si! Ale drží spolu, i ve věcech, které se jeví spořádanému měšťáku hodnými opovržení nebo politování.*“⁴⁹ Přestože je na jedné straně vykresluje jako sociální spodinu, díky tomu v jakém prostředí se tito lidé pohybují, jak blízko mají denně k láhvi kořalky, na straně druhé je také vykresluje jako lidi s většími morálními vlastnostmi, tolik chybějící lidem, pocházejících z lepších sociálních kruhů, nastavit zrcadlo tehdejší maloměšťácké společnosti.

⁴⁷ NERUDA, Jan. *Trhani*, Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 33

⁴⁸ BRABEC, Jiří, Jaroslava, JANÁČKOVÁ a kol. *Dějiny české literatury III.-literatura druhé poloviny 19. století*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1961, s. 157

⁴⁹ POLÁK, Karel. doslov. In: NERUDA, Jan. *Trhani*. Praha: Československý spisovatel, 1956, s. 66

4. Závěr – rozdíly mezi postavami tuláků v romantické a realistické tvorbě

Tulák v romantické podobě, zobrazený K. H. Máchou zaujme čtenáře svou výjimečností. Hlavní postava – cikán stojí mimo okolní šedou společnost. V nitru a i navenek se od běžné společnosti značně liší, čímž se odsuzuje k vykořenění na okraj. V žádném případě se nehodlá smířit s konvencemi a pokryteckým přístupem svého okolí. Na okraj se však dostává nejen svým postojem k ostatním, ale i odlišným vzezřením, což bývá typické pro romantického hrdinu. Velice často autoři staví svou hlavní postavu mimo společnost od samého začátku díky svému tělesnému postižení nebo původu, což je patrné i v tomto případě, kdy je skombinováno obojí: příslušnost k etnické menšině a tělesný nedostatek (delší ruka). Máchův tulák má v kontrastu se svým zjevem a společenským původem postavenou svou duševní hodnotu, která je naopak velmi vysoká.

Autor mladému cikánovi připisuje schopnost silného prožívání citu a vášně, která ho zároveň ničí a způsobuje jeho žárlivé chování, což nakonec vede k tragickému konci. Mladý tulák je obezřetěn tajemstvím svého původu, které je ke konci odhaleno, a přestože se stanem velice bohatým a může vést bezstarostný život, cítí se nešťastný, lapený v kleci, ve které je mu těsno a tak se rozhodne navléct své tulácké boty a prchá před světem, ve kterém nedokáže být šťastný a svobodný. Jeho dosavadní způsob života, spojený s pocity volnosti a svobody znamenají pro něj více, než materiální hodnoty, nesoucí s sebou život svázaný pravidly a konvencemi, které tulák nedokáže přijmout. Mácha zde zobrazuje konflikt tohoto mladého muže se soudobou společností, jeho neschopnost a nezájem přizpůsobit se, jeho osobní vzpouru proti společenským konvencím, nechuť se podřídít zákonům, čímž se opět stává společenským vydědencem – tulákem na jedné straně, ale na straně druhé člověkem svobodným, nespoutaným a svým způsobem i šťastným.

Romantický tulák je tulákem nejen ze sociálních příčin, chudoby a neschopnosti akceptovat zákony a pravidla společnosti, ale hlavně z vlastního přesvědčení, pro ničím nenahraditelný pocit svobody, čímž se zásadně liší od tuláka zobrazeného v realismu, jak je patrné i v postavách „trhanů“, zobrazených Janem Nerudou.

Proti tomuto „výjimečnému hrdinovi“, jak ho vykreslil Mácha, stojí realistický protagonista tuláka z pohledu Jana Nerudy. Ten zachycuje obraz obyčejného člověka, který je předurčen společenskou determinací. Autor nevyjadřuje pocit zklamání a nespokojenosti těchto tuláků z vlastní životní situace, jen se snaží podat pravdivý obraz těchto lidí. Pokouší se je vykreslit pomocí detailních skutečností nejen o jejich zevnějšku, ale především pomocí

jejich charakterových vlastností, které nikterak nepřikrašluje. Autor není jejich soudcem, jen zprostředkovatelem mezi nimi a čtenáři.

Tulák v realistické podobě se v průběhu děje vyvíjí, snaží se pokusit změnit vlastní postavení, ikdyž ne vždy se mu to podaří. Většinou nedokáže čelit svému okolí a vrátí se ke svému starému způsobu života, protože je to jediná jeho jistota, kterou zná. Tulák zobrazený v realismu chápe svoje postavení jako něco, co je mu dané, co nedokáže a sám mnohdy ani nechce změnit. Vnímá sebe sama jako jednoho z mnohých, co mají stejný neveselý osud. Oproti tomu romantický tulák ohledně svých vlastností a postavení stagnuje, nesnaží se ji změnit, protože je sám se sebou a svým způsobem života spokojený.

Přesto si autor dává záležet na tom, aby byly patrné i tulákovy dobré charakterové vlastnosti, protože chce ukázat na skutečnost, že chudoba nemusí vždy znamenat absenci lepších morálních zásad na rozdíl od lidí, kteří měli to štěstí, že se narodili do lepších sociálních poměrů.

Nejviditelnější rozdíl mezi tulákem romantickým a realistickým je vlastně samotná příčina jejich tuláctví. Romantický tulák je tulákem z jeho vlastního založení. Líbí se mu jeho svobodný život, neplánuje svou budoucnost, žije přítomností. Vlastní pocit volnosti je tím nejdůležitějším, co od života čeká. Nedokáže být spoutaný společenskými pravidly, dělat věci, které jsou od něj předem očekávány. Dává přednost spontánnosti a přijímá to, co mu život sám přinese. Realistický tulák je dohnán k věčnému toulání z důvodu společenských příčin, někdy v kombinaci s jeho vlastní vůlí, přesto především z existenčních důvodů. Je to jediný způsob života, který zná, kterého je schopen a pomáhá mu přežít. Jeho toulání souvisí s jeho způsobem obživy. Jelikož nemá žádný majetek, není připoutaný k žádné půdě, cítí se všude a zároveň nikde doma. Jeho osud je předem určený, jako u ostatních tuláků, v jejichž jediné společnosti se cítí dobře.

Motivy poutníků a tuláků budou vždy oblíbenými náměty většiny spisovatelů. Jejich prostřednictvím může člověk vyjádřit svůj pohled na smysl lidského života. Ne jednoho z nás napadne občas myšlenka, zda jde správným směrem. Hledáme vlastní odpovědi na to, zda jsme opravdu šťastní, jestli je cesta, po které tak dlouho kráčíme, ta jediná a smysluplná. Každý z nás je tulákem na své pouti a je jen na nás, kam nás naše cesta dovede.

Použité zdroje:

Primární literatura

ČECH, Svatopluk. *Výlety pana Broučka I-III*, Praha: Československý spisovatel, 1985. 423 s. ISBN 22-024-85

ERBEN, Karel, Jaromír. *České pohádky*. 1 vyd. Praha: SNDK, 1967. 144 s. ISBN 13-154-67

EXUPÉRY, A. de S. *Malý princ*, 13.vyd. Praha: Albatros, 2010. 94 s. ISBN 978-80-00-02738-8

KOLLÁR, Jan, *Slávy dcera*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1971. 267 s. ISBN 01-109-71

KOMENSKÝ, Jan, Ámos. *Labyrint světa a ráj srdce*. 1 vyd. Praha: Kalich, 1948. 255 s.

MÁCHA, Karel, Hynek. *Cikáni*. 1.vyd. Praha: Státní nakladatelství, 1949. 168 s. ISBN 80-86355-17-9

NEBESKÝ, Václav, Bolemír, *Básně*, 1.vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 192 s. ISBN 80-710-659-86

NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*. 1.vyd. Praha: XYZ, 2005. 238 s. ISBN 80-86864-20-0

NĚMCOVÁ, Božena. *Chyže pod horami a jiné povídky*. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. 420 s. ISBN 13-046-62

NERUDA, Jan. *Trhání*. 1.vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. 67 s.

RUBEŠ, František, Jaroslav. *Pan Amanuensis na venku aneb putován za novelou*. 1.vyd. Praha: Československý spisovatel, 1979. 105 s.

VOLTAIRE, Candide. 1.vyd. Praha: Nakladatelství XYZ, 2007. 208 s.

Sekundární literatura

BALAJKA, Bohouš, *Přehledné dějiny literatury I*. 5. vyd. Praha: Fortuna, 2010. 240 s. ISBN 80-7168-717-0

BRABEC, Jiří, Jaroslava, JANÁČKOVÁ a kol. *Dějiny české literatury III.-literatura druhé poloviny 19. století*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1961. 631 s. ISBN 63-17-6

- ČÁKA, Jan, *Poutník Mácha*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1975. 127 s. ISBN 13-822-75
- GALÍK, Josef. *Panorama české literatury: (Lit. dějiny od počátků do současnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico, 1994. 547 s. ISBN 80-85839-04-0.
- HAMAN, Aleš. *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. 1. vyd. Jinočany: H a H, 1999. 179 s. ISBN 80-86022-57-9
- HOFFMANN, Bohuslav, Michaela, Horáková, Anna, Stejskalová. *Slovník vybraných děl české literatury*. 1. vyd. Praha: Amosia, 2004. 160 s. ISBN 80-7183-317-7
- HRABÁK, Josef, Dušan, Jeřábek, Zdeňka Tichá, *Průvodce po dějinách české literatury*, 1.vyd. Praha: Orbis, 1976. 516 s.
- HRBATA, Zdeněk. *Romantismus a Čechy*. 1. vyd. Jinočany: H a H, 1999. 193 s. ISBN 80-86022-58-7
- JÁNSKÝ, Karel. *Karel Hynek Mácha*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1953. 350 s.
- KOBR, Jaroslav. *Vývoj světové literatury*. 1.vyd. Praha: Orego, 2011. 175 s. ISBN 978-80-86741-98-7
- KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. 1.vyd. Praha: Melantrich, 1988. 288 s. ISBN 32-029-88
- KRČ, Eduard a Helena Zbloudilová. *Úvod do teorie literatury: literární terminologie a analýza literárního díla*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. 161 s. ISBN 978-80-244-2903-8
- LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 1998. 1058 s. ISBN 80-7106-308-8
- NOVÁKOVÁ, Dana a kol. *Literární obsahy*, 1.vyd. Praha: Regia, 1998. 255 s.
- OTRUBA, Mojmír a kol. *Čeští spisovatelé 19.století*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. 256 s. ISBN 22-103-71
- POLÁK, Josef, *Česká literatura 19.století*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. 312 s. ISBN 80-04-23906-4
- SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*, 1. vyd. Praha: Brána, 1997. 149 s. ISBN 80-85946-51-3
- VLAŠÍN, Štěpán, *Slovník literární teorie*, 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977. 472 s.

VLAŠÍN, Štěpán, *Slovník literárních směrů a skupin*, 1.vyd. Praha: Albatros, 1983. 368 s. ISBN 11-068-83

ZEMAN, Milan. *Průvodce po světové literární teorii*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988. 636 s.

Internetové zdroje

BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. [online]. [cit. 2014-05-13]. Dostupné z: <http://www.klubslunicko.cz/slunce/bauman.htm>

BÍM, Jan. *Putování, poutnictví a poutníci*. [online]. [cit. 2014-05-13].Dostupné z: <http://www.ultreia.cz/svatojabuska>